





دانشگاه پیام نور

مرکز اهواز

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه علمی: زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

اشتقاق در دیوان ازرقی هروی

استاد راهنما:

دکتر مهدی کدخدای طراحی

استاد مشاور:

دکتر علی محمد گیتی فروز

نگارش:

زهرا پورتراب

دی ۱۳۹۰

صور تجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خانم/ آقای: زهرا نورآبادی

دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی به شماره دانشجویی: ۸۸۵۰۲۴۸۱

تحت عنوان: استعاره در دیوان اثر ربیع فروری

با حضور هیات داوران در روز پنجم مورخ ۱۳۹۹/۱۱/۱۹ ساعت ۱۱

در محل تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور استان خوزستان مرکز اهواز برگزار شد و هیات

داوران پس از بررسی، پایان نامه مذکور را شایسته نمره به عدد ۱۸ به

حروف هجده با درجه عالی تشخیص داد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه دانشگاهی	امضاء
۱	دکتر مهدی رضوی طرازی	استاد راهنما	استادیار	
۲	دکتر علی محمدی فرورز	استاد مشاور	۶	
۳	دکتر محمد شکرانی	استاد داور	۶	
۴	دکتر علی حسن جلیلیان	نماینده تحصیلات تکمیلی	۶	

تقدیم نامه

تقدیم به همسر عزیزم که با همکاری‌ها و تشویق‌های ارزشمند خود در تمام مراحل انجام این

پایان نامه همراه و یاریگر من بوده‌اند.

سپاسگزاری

ابتدا خداوند متعال را شاکر و سپاسگزارم که به من توانایی خواندن و نوشتن و قدرت تفکر بخشید و سپس از جناب آقای دکتر مهدی کدخدای طراحی استاد راهنمای گرامی که در تمام مراحل تحقیق با راهنمایی های دلسوزانه و ارزنده خود همراه و یاری دهنده من بودند و همینطور از جناب آقای دکتر محمد علی گیتی فروز استاد مشاور بزرگوار که با همکاری خود مرا در به پایان رساندن هر چه مفیدتر این تحقیق همراهی کردند کمال سپاس و تشکر را دارم.

چکیده

ساختمان واژگان را در بخشی از دستور زبان بنام صرف بررسی می‌کنند. صرف یا به عبارت دیگر ساختمان واژه دو گونه است: تصریفی و اشتقاقی. صرف تصریفی آن است که به بررسی نقش نحوی کلمه می‌پردازد و ساخت اشتقاقی واژه، کلمه را از نظر دو عامل مهم یعنی پیشوندها و پسوندها بررسی می‌کند. و آنها را از نظر میزان فعالیت یعنی فعال بودن یا نیمه فعال بودن و یا غیر فعال بودن مورد بررسی قرار می‌دهد. عده‌ای از وندها در زمان گذشته فعال بوده‌اند ولی امروزه دیگر جزء وندهای مرده و غیرفعال محسوب می‌شوند و دیگر نباید با آنها واژه ساخت. تعدادی دیگر از وندها همانطور که در گذشته فعال بوده‌اند در زمان ما نیز زنده و فعال هستند و می‌توان با آنها واژه‌های مختلف و زیبایی ساخت. ما در این تحقیق واژه‌های اشتقاقی را که در دیوان ازرقی هروی شاعر بزرگ قرن پنجم و ششم هجری قمری به کار رفته‌اند و همچنین واژه سازی با وندهای فعال را مورد بررسی قرار داده‌ایم. در نهایت نیز وندها و شبه وندهای فعال، نیمه فعال و غیرفعال را از یکدیگر متمایز کرده ایم.

کلید واژه: دستور زبان فارسی، پیشوند، پسوند، واژه‌سازی، ازرقی هروی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه

فصل اول کلیات

۴	۱- بیان مسئله
۴	۲- اهمیت و پیشینه تحقیق
۵	اهداف تحقیق
۵	۱- اهداف اصلی
۵	۲- اهداف جزئی
۶	روش تحقیق
۶	تازگی و نوآوری تحقیق
۶	پرسش و فرضیه‌های تحقیق
۶	۱- پرسش‌ها
۶	۲- فرضیه‌ها

فصل دوم اصطلاحات

۸	ضمیمه (پیوست)
۸	بنیاد

۹	اشتهاق
۹	مشتق
۹	وند
۱۰	پیشوند
۱۰	پسوند
۱۰	شبه وند
۱۱	شبه پیشوند
۱۱	شبه پسوند
۱۲	فعال ، نیمه فعال ، غیر فعال
۱۲	فعال
۱۲	نیمه فعال
۱۳	غیرفعال
۱۳	مرده
۱۳	زنده
۱۴	نمایان
۱۴	نانمایان

فصل سوم پیشوندها

۱۶	پیشوند
۱۶	آ-(ā)

۲۰	ا ف- (af-)
۲۱	ا م- (em-)
۲۲	ا ن- (an -)
۲۳	ا و- (ō-)
۲۴	ب- (be -)
۲۵	با- (bā-)
۲۶	باز- (bāz-)
۲۸	بر- (bar-)
۳۳	پ- (pa-)
۳۴	پا- (pā-)
۳۵	پاد- (pād-)
۳۵	پیر- (par-)
۳۷	پرن- (paran-)
۳۷	پژ- (paž-)
۳۷	پی- (pi-)
۳۹	خ- (xo-)
۴۰	در- (dar-)
۴۲	دژ- (dož-)
۴۳	دو- (dū-)
۴۴	فر- (far-)

گ - (go -) ٤٦

ن - (n -) ٤٨

نا - (nā-) ٥٠

ه - (h-) ٥٤

هام - (hām-) ٥٥

هم - (ham-) ٥٦

فصل چهارم پسوندها

پسوند ٥٩

ا - (-ā) ٥٩

ار - (-ār) ٦٢

از - (-āz) ٦٤

اژه - (-āže) ٦٤

آسا - (-āsā) ٦٥

اک - (-āk) ٦٥

آگین - (-āgin) ٦٦

ال - (-āl) ٦٦

ان - (-ān) ٦٧

انه - (-āne) ٧٣

آنی - (-āni) ٧٤

۷۵	اور (- āvar)
۷۵	ای (-āei)
۷۶	بار (- bār)
۷۶	بان (- bān)
۷۸	بد (-bod) یا (-bad)
۷۸	جه (-je)
۷۹	داد (-dād)
۷۹	دان (-dān)
۸۰	دیز (-dīz)
۸۱	ر (-ar)
۸۲	زار (-zār)
۸۳	زه (-ze)
۸۳	سار (-sār)
۸۵	ساره (-sāre)
۸۵	سان (-sān)
۸۶	ستان (-estān)
۸۸	ش (-eš)
۸۹	شت (-ešt)
۹۰	شن (-šan)
۹۰	فام (-fām)

۹۱	فش (-faš)
۹۱	ک (-ak)
۹۳	مک (-ok)
۹۳	کار (-kār)
۹۴	کده (-kade)
۹۵	گار (-gār)
۹۶	گان (-gān)
۹۹	گانه (-gāne)
۹۹	گانی (-gāni)
۱۰۰	گاه (-gāh)
۱۰۲	گر (-gar)
۱۰۴	گون (-gun)
۱۰۶	گه (-gah)
۱۰۷	گین (-gin)
۱۰۷	گینه (-gine)
۱۰۸	م (-om)
۱۰۸	مان (-mān)
۱۰۹	مند (-mand)
۱۰۹	ن (-an)
۱۱۰	ن (مصدری)

- ۱۱۵ ن (-N)
- ۱۱۵ ناک (-nāk)
- ۱۱۶ ند (-and)
- ۱۱۷ نده (-ande)
- ۱۱۹ ننگ (-ang)
- ۱۲۰ و (-u)
- ۱۲۱ وا (-vā)
- ۱۲۱ وار (-vār)
- ۱۲۵ وان (-vān)
- ۱۲۶ وانہ (-vāne)
- ۱۲۷ ور (-var)
- ۱۲۸ ور (-ur)
- ۱۲۹ ون (-un)
- ۱۳۰ وند (-vand)
- ۱۳۱ وندگار
- ۱۳۱ ویی
- ۱۳۲ ه یا ه (هائ بیان حرکت) (-e)
- ۱۵۰ ها (-hā)
- ۱۵۰ ی - گی (مصدری)
- ۱۶۸ ی - گی (نسبت)

- ۱۷۸ - یار (- yār)
- ۱۷۹ - یان (- yān)
- ۱۷۹ - یر (- ir)
- ۱۸۰ - یزه (- ize)
- ۱۸۰ - یک (- ik)
- ۱۸۱ - ین (- in)
- ۱۸۵ - یون (- yun)

فصل پنجم شبه پیشوندها

- ۱۸۷ شبه پیشوند
- ۱۸۷ - بد (- bad)
- ۱۸۸ - بی (- bi)
- ۱۹۳ پُر (- p·r)
- ۱۹۴ پیش - (Piš-)
- ۱۹۵ - خر (- Xar)
- ۱۹۵ دو - (do -)
- ۱۹۶ زبر - (Zebar-)
- ۱۹۶ شاه - (šāh -)
- ۱۹۷ فرا - (Farā -)
- ۱۹۸ فرو - (Foru-)

۲۰۰ (Forud -) فرود

۲۰۰ (no -) نو

۲۰۱ (nim -) نیم

۲۰۱ (yek-) یک

فصل ششم شبه پسوندها

۲۰۴ شبه پسوند

۲۰۴ (tā-) تا

۲۰۴ -چهر (-čehr) و چهره

۲۰۵ -خانه (-xāne)

۲۰۶ (-qad) قد

۲۰۶ -صفت (- sefat)

فصل هفتم پیشوندها و پسوندهای عربی

۲۰۹ پیشوندهای عربی

۲۰۹ ذو- و ذی -

۲۱۰ لا- عربی

۲۱۱ پسوندهای عربی

۲۱۱ ا- «ی» (الف مقصوره عربی)

۲۱۲ -اء (الف ممدوده عربی)

۲۱۶ -ات

۲۱۸ انی -

۲۱۸ ه یا « ه » عربی -

۲۲۳ ی نسبت عربی -

۲۲۴ ین نشانه جمع عربی -

۲۲۴ ین نشانه تثنيه عربی -

فصل هشتم نتیجه گیری

پیشوندها

۲۲۶ پیشوندهای فعال

۲۲۷ پیشوندهای نیمه فعال

۲۲۷ پیشوندهای غیر فعال

۲۲۸ پسوندها

۲۲۸ پسوندهای فعال

۲۲۹ پسوندهای نیمه فعال

۲۲۹ پسوندهای غیر فعال

شبه پیشوندها

۲۳۰ شبه پیشوندهای فعال

۲۳۱ شبه پیشوندهای نیمه فعال

۲۳۲ شبه پیشوندهای غیر فعال

شبه پسوندها

۲۳۲	شبه پسوندهای فعال
	شبه پسوندهای نیمه فعال
		۲۳۲
۲۳۳	شبه پسوندهای غیر فعال
۲۳۳	پیشوندهای عربی
		پسوندهای عربی
۲۳۳	پسوندهای عربی فعال
۲۳۴	پسوندهای عربی نیمه فعال
۲۳۵	پسوندهای عربی غیر فعال
۲۳۵	مقایسه دیوان ازرقی با دیوان های انوری و سوزنی سمرقندی
۲۳۷	پیشوندها و پسوندهای دیگر
۲۳۸	کتابنامه

مقدمه

امروزه لغات و واژه‌های بیگانه فراوانی در زبان فارسی وارد شده‌اند و تعداد زیادی از این واژه‌ها با زبان فارسی عجین شده‌اند و در زبان ما جا افتاده‌اند. به همین دلیل ضروری است که تحقیق و بررسی در زبان فارسی و چگونگی ساخت واژه و همچنین تشخیص واژه‌های اصیل فارسی انجام شود.

مسئله واژه‌سازی و گزینش کلمات فارسی بجای کلمات بیگانه ی وارد شده به زبان فارسی مدتهاست که مورد توجه بزرگان زبان فارسی بوده‌است. بنابراین باید واژه‌ها و عناصری که در ساخت واژه‌های اصیل فارسی مورد نیاز هستند شناسایی شده و به فارسی زبانان معرفی شوند تا از به کار بردن لغات بیگانه در زبان فارسی تا حد ممکن خودداری شود. ما در این تحقیق سعی کرده‌ایم که در انجام این وظیفه یعنی شناسایی و نحوه ساخت واژه‌های اصیل فارسی سهیم باشیم بدین علت موضوع اشتقاق در دیوان ازرقی هروی را بر گزیدیم.

ازرقی هروی شاعر معروف اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم است. زادگاه او شهر هرات است. روش او در شعر از طرفی به روش عنصری و از سوی دیگر به روش ابوالفرج رونی نزدیک است که گاهی تعبیرات و مضامینی دور از ذهن ساخته‌اند که درک آنها معلومات خاصی را می‌طلبد. «دوره شاعری وی تقریباً از حدود ۴۶۰ تا ۵۲۷ طول کشیده است یعنی مدت ۶۷ سال و اگر در بیست سالگی بسخن سرایی آغاز کرده باشد تقریباً در حدود ۴۴۰ ولادت یافته است و بدین گونه بیش از هشتاد سال عمر کرده است.»^۱

^۱ - ازرقی هروی، ۱۳۳۶، دیباچه، ص پنج و شش

در این تحقیق با استفاده از دیوان ازرقی هروی که با تصحیح و مقابله و مقدمه سعید نفیسی به چاپ رسیده است تمام ابیات آن را جهت یافتن و استخراج واژه‌های مشتق بررسی کرده و همه واژه‌های بکار رفته در این دیوان توسط ازرقی هروی را از نظر اشتقاق مشخص کرده‌ایم.

برای این کار ابتدا تمام پسوندها و پیشوندهایی را که ازرقی هروی بوسیله آنها به واژه سازی پرداخته است استخراج کرده و سپس میزان فعالیت آنها را از لحاظ فعال، نیمه فعال و یا غیر فعال بودن جهت کمک به ساخت واژه‌های جدید و فصیح در زبان فارسی مشخص کرده‌ایم و برای هر واژه مشتق حداقل یک بیت در ذیل آن به عنوان نمونه آورده‌ایم. همچنین علاوه بر پیشوندها و پسوندها لازم دیدیم که عناصری را که بنام شبه وند (واژه‌هایی با معنای ثانویه که نقش وندها را ایفا می‌کنند و کلمات مرکب می‌سازند) در دیوان ازرقی هروی بکار رفته‌اند مشخص کنیم.

فصلی را هم به پسوندها و پیشوندهای عربی دخیل در زبان فارسی که در دیوان ازرقی بکار رفته‌اند اختصاص داده‌ایم و واژه‌هایی را که ازرقی هروی با استفاده از این وندها ساخته‌است، نمایانده‌ایم تا خوانندگان محترم با این عناصر آشنا شده و میزان استفاده و کاربرد شاعر بزرگ زبان فارسی، ازرقی هروی از این عناصر را بدانند.

فصل اول

کلیات